

EMLÉKEZÉS

Kiss Lajos (1922–2003)*

Immár hagyománnyá vált, hogy így június elején kijövünk együtt a temetőbe, hogy tiszteletünket és — azt hiszem, bátran mondhatom mindazok nevében, akik személyesen is ismerték, vagy akár csak egyszer is találkoztak vele — szeretetünket fejezzük ki Kiss Lajos iránt. Debreceniekként egyébként is különös büszkeséggel emlékezhetünk a nagyformátumú tudósra, igazi régi vágású úriemberre, aki 90 évvel ezelőtt, 1922. június 2-án született városunkban, és mindig is debreceninek vallotta magát, s a beszélgetések során ezt soha nem mulasztotta el hangsúlyozni. Az általa elmesélt történetekből, visszaemlékezésekből mindig kiérezhettük különleges kötődését Debrecenhez és az egyetemünkhöz egyaránt. Tanszékünkkel a 90-es évek közepétől jó kapcsolatot ápolt, élvezetes előadásokat tartott magyar szakos hallgatók és doktoranduszok számára, részt vett doktori és habilitációs eljárásokban, de tudományos tanácsadóként és könyvek lektoraként is számíthattunk rá. E szoros, többrejtő kapcsolatnak is köszönhetjük, hogy Fehértói Katalin, aki maga kiváló személynévkutató volt, a férje emlékére 2005-ben létrehozott Kiss Lajos-díj gondozását is Tanszékünkre bízta. A ma már „debreceni iskola”-ként emlegetett kutatócsoportunk formálódásakor, első szárnypróbálgatásunkkor végzett munkánkat illetően, férjéhez hasonlóan, Fehértói Katalin is sokszor biztatott minket. Soha nem fogjuk elfelejteni a kettejükkel való első, 1995-ös miskolci találkozást, beszélgetést, és kettejük pozitív megítélésére (fiatal kutatókként) akkor és (kicsit korosabban) ma is nagyon-nagyon büszkék voltunk és vagyunk.

Kiss Lajos középiskolai tanulmányait a debreceni piarista gimnáziumban végezte, és itt alapozta meg nyelvészeti ismereteit is több nyugati nyelv (német, angol, francia) mellett a latin grammatika elsajátítása során. Érettségi után katonai pályára készült, a Ludovika Akadémiára járt, ahol nemzetiségi nyelvként a ruszint tanulta. Amikor a II. világháborúban szovjet fogságba került, arra használta fel az ott töltött éveket, hogy megtanult oroszul. Döntése nemcsak a fogság

* Elhangzott 2012. június 4-én Kiss Lajos sírjánál.

elviselésében segítette, hanem abban is, hogy hazatérve pályájának új szakaszát kezdhesse el.

Szabadulása után a debreceni egyetem német–oroszlakára iratkozott be. Hamarosan felkérték, hogy oktasson is, a végzés utáni években tanársegédként dolgozott, majd átkerült az ELTE-re, ahol 1954-től 1957-ig volt aspiráns a legendás hírlú Kniezsa István vezette szlavisztikai tanszéken Hadrovics László közvetlen irányítása alatt. Ezekben az években fejlődött russzisztából képzett szlavistává, és egyebek között lengyelül is megtanult. Bár Kniezsa nagyon szeretne volna megtartani oktatóként, politikai okokból az ELTE nem szerződtette. Ettől kezdve Kiss Lajos nem tanított rendszeresen egyetemen, így hatalmas tudását elsősorban publikációk és alkalomszerű előadások formájában adhatta tovább.

1957-ben az MTA Nyelvtudományi Intézetében kapott állást, ahol a hétközetes Magyar értelmező szótár munkálataiba kapcsolódott be, amelynek elkészülése után a Történelmi etimológiai szótár szerkesztésében is közreműködött, hiszen a szlavisztika mellett az etimológia volt a fő érdeklődési és kutatási területe. A Értelmező kéziszótár készítői között is ott volt, ebben is elsődlegesen az etimológiai kérdésekkel foglalkozott. Kiss Jenő méltatását idézve: „Az etimológia, a szó- és névfejtés annyira központi része munkásságának, hogy azt is mondhatjuk: voltaképpen minden más ennek rendelődött alá, minden út, amelyet Kiss Lajos a nyelvtudományban bejárt, ehhez kapcsolódó út volt, s így vagy úgy, közvetve vagy közvetlenül az etimológia, a szó- és névfejtés egyre magasabb szintű művelését segítette elő.” (Búcsú Kiss Lajostól. Magyar Nyelv 99 [2003]: 130.).

Kiss Lajos felkészült szlavistaként, a lexikológia és a lexikográfia eredményes művelőjeként kezdett el helynév kutatással foglalkozni az 1960-as évek közepén. Munkássága egyfajta hagyomány folytatásának is tekinthető, hiszen a 20. század magyar helynév kutatásának több kimagasló képviselője éppen a magyarországi szlavisták közül került ki: a döntően történelmi-etimológiai érdeklődésű helynév kutatás a magyarság Kárpát-medencei történelmének legrégebbi időszakával mindig is különös figyelemmel foglalkozott, s a 10–15. század névtörténete nem nélkülözheti a magyar–szláv kapcsolatok megkülönböztetett vizsgálatát. Szlavisztikai ismereteit Kiss Lajos a magyarra vonatkozó kutatások gyarapítására, elmélyítésére is felhasználta, névmagyarázatai mögött többnyire jól kitapinthatóan van jelen az a szándék, hogy a szavak, nevek vizsgálatával bővítse a magyar nyelv közösség életéről, múltjáról való ismereteket is. A régi magyar földrajzi nevek elemzésével például az ómagyar kor történelmének a tisztázását is elősegítette.

1970-től lehetőséget kapott arra, hogy egyéni kutatási tervet valósítson meg: ennek köszönhető legnagyobb műve, a Földrajzi nevek etimológiai szótára, amely a magyar helynév kutatás történelmi-etimológiai kutatási vonulatának ered-

ményeit foglalta össze. A munkából egyértelműen kitűnik szerzőjének kivételes műveltsége, széles körű nyelvészeti, etimológiai, földrajzi és történelmi ismeretei. A szótár címszóanyagának kiválasztásakor a magyar olvasók világképét tartotta szem előtt: legalaposabban a Kárpát-medence földrajzi neveinek leírására törekedett. A mai települések nevei mellett tárgyalja sok elpusztult középkori település nevét, kisebb és nagyobb vizek, hegyek megnevezéseit, illetve számos határnevet, fontosabb régebbi utcaneveket is bemutat. A magyar nevek között természetesen nagy számban szerepelnek olyan szláv, német, román stb. eredetű helynevek is, amelyek a magyarság több mint ezer éves Kárpát-medencei tartózkodása alatt kerültek be a magyar helynévkincsbe. De a világ más tájairól is több ezer válogatott helynév eredetét mutatja be. Feltűnően sok debreceni nevet emelt be szótárába: Bánk, Két malom utca, Nagytemplom, Nyomtató utca, Olajútó, Csapó utca, Péterfia utca (itt, az 53. szám alatt található a szülőháza) stb. nemcsak megfejtésre váró nyelvi alakulat volt számára, hanem a gyermek- és ifjúkor tanúi, helyszínei is egyben. Az első kiadás 1978-ban egy kötetben jelent meg, hamarosan el is fogyott, három változatlan kiadást ért meg, majd 1988-ban két kötetre bővítve, teljesen átdolgozva látott napvilágot, több mint 13 ezer kidolgozott címszó terjedelemben. Ez a kézikönyv nemcsak különféle szakterületek (nyelvészet, néprajz, földrajz, történelem) kutatóinak nélkülözhetlen mindennapi munkaeszköze, hanem közérthetősége miatt a művelt nagyközönség körében is páratlanul népszerű sikerkönyv lett.

A szótári munkák mellett szlavisztikai és etimológiai kutatásait is folytatta. Nagyobb tanulmányain kívül több száz egyedi szómagyarázatokat tartalmazó etimológiai cikket közölt.

1980-tól egy évtizeden át a Hadrovics-féle orosz–magyar nagyszótár korszerűsítésén dolgozott, a 80-as évek derekától pedig egy másik, még nagyobb szabású szótári munkának, a nemzeti ügynek tekintett magyar Akadémiai nagyszótárnak lett irányítója.

A 90-es évek közepén egy újabb összefoglaló munka került ki a keze alól Földrajzi nevek nyelvi fejlődése címmel, amelyben kézikönyvszerű elrendezésben csaknem félszáz, zömmel hangtani jellegű változástípust mutat be, de alakítási és jelentésbeli változásformákat is leír igen gazdag példaanyaggal szemléltetve.

Kiss Lajosnak, a magyar és európai nyelvészet, onomasztika kivételes alakjának munkásságát számos díjjal és kitüntetéssel ismerték el, maga tevékeny élete vége felé, az utolsó születésnapján köszöntése alkalmával mégis így gondolkozott fennhangon: „Hallgatom a szép szavú laudációt, nézem a baráti arcokat, és elgondolkodom. Az időpont és az alkalom számadásra késztet. Mintha csak tükör előtt állnék, és kemény kérdésekkel ostromolnám saját magamat. Hogyan gazdálkodtam lelki-szellemi adottságaimmal? A nagy egyéniségek, a jó és a kedvezőtlen körülmények milyen szerepet játszottak tudományos pályám alakításá-

ban? Hagytam-e magam sodortatni az árral, vagy magam hajtottam a csónakot? Túlságosan belefeledkeztem-e az aprólékos részletvizsgálatokba, vagy átfogó szintézisekre is vállalkoztam? Törődtem-e az utánam jövő nemzedékekkel, és segítettem-e önzetlenül előrehaladásukat? Lehetőségeimhez képest kivettem-e részem az egészséges tudományos légkör, az igazságos értékelési rend formálásából? Igyekeztem-e átmenteni a múlt tudományos értékeit a jövő számára úgy, hogy az új megközelítések és irányzatok ígéretes csírái se pusztuljanak el, hanem esélyt kapjanak a kibontakozásra? Egészséges arányban tudtam-e tartani a kollektív feladatokat és az egyéni kutatásokat? Eleget tettem-e mindenben, kivált a helynévvizsgálatokban, a tudományos tárgyilagosság kötelező elvének, amelynek értelmében, ha nehéz is, mégsem hallgatni a rokonszenv vagy ellenszenv hangjaira, magunknak nem hízelegni, hanem a keserűt is kimondani, másokat nem kevesbíteni, hanem egyenlően részeltetni? Csakúgy záporoznak rám a kérdések. Többnyire igenlő a válaszom, de olykor hetykén mentegetem magam: Feci, quod potui. Faciant meliora potentes. (Megtettem, amit tudtam. Aki jobban tudja, csinálja.)” (idézi Kiss Jenő: Búcsú Kiss Lajostól. Magyar Nyelv 99 [2003]: 132–133).

Kiss Lajos munkássága előtt fejet hajtunk, és akik most itt vagyunk, a saját munkáinkban az ő eredményeit is felhasználva állítunk neki nap mint nap, újra meg újra emléket.

RÁCZ ANITA